

KRZYSZTOF MARCHLEWICZ

orcid.org/0000-0002-8640-9039

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Historii

AUSTRALIJSKIE ZNAJOMOŚCI HRABIEGO WŁADYSŁAWA ZAMOYSKIEGO (1879-1881)

ABSTRAKT

Celem artykułu jest przedstawienie sieci towarzyskich, naukowych i codziennych kontaktów Władysława Zamoyskiego z mieszkańcami Australii w trakcie jego pobytu na antypodach w latach 1879-1881. Autor rekonstruuje różne kręgi, w których funkcjonował wtedy Zamoyski – od środowisk bezpośrednio związanych z organizacją wystaw międzynarodowych w Sydney i Melbourne, poprzez australijskie elity polityczne, finansowe i naukowe, po krąg usługodawców i dostawców rozrywek, którym oddawał się Zamoyski. Australijska spuścizna Zamoyskiego ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej, uzupełniona prasą i literaturą australijską, pozwala stwierdzić, że hrabia Władysław poznał wtedy wielu liderów australijskiego życia społecznego. Zgromadził przy tym bogate doświadczenia i materiały, do których odwoływał się później w swojej działalności modernizacyjnej na ziemiach polskich.

Słowa kluczowe: turystyka biograficzna, Władysław Zamoyski, podróże, Australia; australijskie elity społeczne, międzynarodowe wystawy w Sydney i w Melbourne

ABSTRACT

AUSTRALIAN CONNECTIONS OF COUNT WŁADYSŁAW ZAMOYSKI (1879-1881)

This article seeks to present a network of Władysław Zamoyski's social, scientific and daily contacts with inhabitants of Australia during his visit to the Antipodes in the years 1879-1881. The author

reconstructs the different circles in which Zamoyski functioned at the time – from environments directly connected with the organisation of international exhibitions in Sydney and Melbourne, through Australian political, financial and scientific elites, to the milieu of providers of the services and entertainments Zamoyski enjoyed. Zamoyski's Australian heritage from the collections of the Kórnik Library, complemented with mentions from Australian press and literature, allow a conclusion that at the time Count Władysław became acquainted with many leaders of Australian social life. He simultaneously acquired a lot of experience and materials to which he later referred in his modernisation activities in Poland.

Keywords: Władysław Zamoyski, travels, Australia; Australian social elites, international exhibitions in Sydney and Melbourne

Pośród rozmaitych „światów” i horyzontów działalności Władysława Zamoyskiego antypody – Australia, Tasmania, Nowa Kaledonia – zajmują miejsce wprawdzie nie pierwszoplanowe, lecz z pewnością szczególne. Młody, dwudziestosecioletni hrabia odwiedził je podczas dwuletniej podróży dookoła świata, która była dlań prawdziwą *Grand Tour*, definitywnie wprowadzającą go w wiek męski. Późniejszy dziedzic Kórnik i pan Zakopanego przywiózł z niej nie tylko liczne artefakty, stanowiące obecnie egzotyczny komponent kórnickiej kolekcji muzealnej. W trakcie trwającego od maja 1879 do sierpnia 1881 r. pobytu poza Europą Zamoyski uważnie przyglądał się zachodzącym w odwiedzanych krajach procesom politycznym, gospodarczym i społecznym. Zdobywał wiedzę, prowadził obserwacje, gromadził cenne materiały instruktażowe i statystyczne, do których odwoływał się w późniejszych latach, podejmując różnego rodzaju przedsięwzięcia w kraju. Nawiazywał też interesujące znajomości, z których część przetrwała próbę czasu.

Należy żałować, że mimo istnienia interesujących przyczynków dotyczących pobytu Zamoyskiego w Australii (bo tam zatrzymał się on w trakcie swej podróży najdłużej) nie doczekaliśmy się dotąd wyczerpującego omówienia tego fragmentu biografii hrabiego¹. Profesor Witold Molik słusznie stwierdził, że aby

¹ Zob. m.in. Lech Paszkowski, *Poles in Australia and Oceania 1790-1940*, Sydney 1987, s. 284-286; Zenon Bosacki, *Władysław Zamoyski. Fundator Kórnik i Zakopanego*, Poznań 1986, s. 12-14; Jerzy M. Roszkowski, *Życie Władysława hr. Zamoyskiego jako służba dla sprawy publicznej*, [w:] Jerzy M. Roszkowski (red.), *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, „Zeszyty Tatrzańskie” 2015, nr 5, s. 36-38; Agata Łysakowska-Trzoss, *Kierunek: Australia! Władysława Zamoyskiego podróż na kraniec świata*, Historia: Poszukaj, www.historiaposzukaj.

w pełni zrekonstruować cele, przebieg i znaczenie tamtej wizyty, przyszły biograf Zamoyskiego będzie musiał bardzo uważnie pochylić się nie tylko nad materiałami kórnickimi, ale też francuskimi i australijskimi². Mój cel jest mniej ambitny. Nie będę objaśniał zadań hrabiego Władysława we francuskich delegacjach na Międzynarodowe Wystawy w Sydney (1879) i w Melbourne (1880-1881). Nie odtworzę szczegółowego itinerarium Zamoyskiego w Australii i nie wyliczę odwiedzonych przez niego miast, regionów rolniczych, przedsiębiorstw, instytucji, kościołów i domów. Odwołując się do wyników niepełnej kwerendy wśród archiwaliów kórnickich, chciałbym natomiast przyjrzeć się nieco bliżej australijskim znajomym hrabiego Władysława. Kilkunastomiesięczny pobyt w nowych kręgach towarzyskich i społecznych skutkował bowiem licznymi i nawiązywanymi w różnych okolicznościach kontaktami. Znajomościami z ludźmi, których Zamoyski od początku chciał, a nawet musiał poznać, ale też znajomościami całkowicie przypadkowymi i przelotnymi. Kim byli i jakie środowiska reprezentowali owi ludzie? Gdzie, jak często i w jakim celu hrabia Władysław się z nimi spotykał? Czy jego kontakty ograniczały się wyłącznie do australijskich elit? Na te pytania spróbuję odpowiedzieć.

Zacznijmy od krótkiej charakterystyki Australii i jej społeczeństwa u progu lat 80. XIX w. Biorąc pod uwagę rozmiary kontynentu, wypada stwierdzić, że w chwili przybycia tam Zamoyskiego był to wciąż obszar słabo zaludniony. W 1860 r. prawie dwudziestopięciokrotnie większą od współczesnej Polski Australię zamieszkiwało zaledwie 1,14 mln osób i choć w ciągu następnych dwóch dekad liczba ta uległa podwojeniu, w 1880 r. populacja całego kontynentu (z Tasmanią) nie przekraczała 2,3 mln osób. Rachunek ten nie obejmował zmarginalizowanych społecznie Aborygenów, których było wtedy nie więcej niż sto kilkadziesiąt tysięcy. Co ciekawe, ponad połowa Australijczyków mieszkała już wtedy w miastach, choć nie były one jeszcze wielkimi ośrodkami przemysłowymi. Dwa ośrodki miejskie, w których Zamoyski przebywał najdłużej, miały prawdziwie metropolitalny charakter. Stołeczne miasto Nowej Południowej Walii, Sydney, liczyło 220 tys., a stolica Wiktorii Melbourne 280 tys. mieszkańców. Choć australijskie kolonie Wielkiej Brytanii miały emigrancki rodowód, rosła liczba tych

pl/wiedza,osoby,1610,osoba_wladyslaw_zamoyski.html (dostęp 15.07.2024); por. także niepublikowaną pracę doktorską Kazimierza Adamczyka *Działalność społeczno-kulturalna Władysława Zamoyskiego (1853-1924)*, Bydgoszcz 2001 (w zbiorach BK, sygn. 14440).

² Witold Molik, *O potrzebie naukowej biografii Władysława Zamoyskiego (1853-1824)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2023, z. 40, s. 17-18.

poddanych Jej Królewskiej Mości, którzy urodzili się w Australii. W 1881 r. stanowili oni prawie 70 proc. mieszkańców kraju. Zdecydowana większość z nich miała korzenie angielskie, szkockie, irlandzkie i walijskie. Mniejsze były komponenty migrantów niemieckich, skandynawskich i chińskich³.

W latach 80. XIX w. Australijczycy tworzyli zamożną, choć nieakcentującą jeszcze swej narodowej odrębności społeczność kolonialną. Fundamentem ich dobrobytu była rozwinięta w połowie stulecia eksploatacja złóż złota, srebra i ołowiu, hodowla owiec i bydła, uprawa zbóż i trzciny cukrowej oraz ułatwiony rozwojem transportu kolejowego i morskiego eksport towarów rolnych. Mimo tego, że przeszło 160 tys. Australijczyków przybyło do nowej ojczyzny jako kryminalni bądź polityczni zesłańcy⁴, zdecydowana większość z nich i ich potomków manifestowała polityczną lojalność wobec Londynu. Uważali się oni po prostu za Brytyjczyków z antypodów. Tak wysoki stopień ich akceptacji dla istniejącego stanu rzeczy wynikał nie tylko z tego, że w Australii generalnie żyło się lepiej niż na Wyspach Brytyjskich. Nauczeni północnoamerykańskimi doświadczeniami Anglicy już w latach 50. XIX w. zgodzili się na rozwój politycznego samorządu w koloniach australijskich. W czasie podróży Władysława Zamoyskiego Nowa Południowa Walia, Wiktorja, Queensland, Południowa Australia i Tasmania od wielu lat administrowane były przez własne rządy i legislatury, które harmonijnie współpracowały z reprezentującymi Koronę Brytyjską gubernatorami⁵. Większość Australijczyków szybciej niż ich brytyjscy pobratymcy uzyskała pełne prawo do udziału w życiu publicznym. Od lat 70. potężniał w Australii ruch związkowy, z którym pracodawcy musieli się liczyć. W znacznie bardziej egalitarnej i zdominowanej liczebnie przez mężczyznę społeczność wyższy niż w Anglii był też status kobiet. Popularna wówczas australijska aktorka i śpiewaczka Nellie Stewart była zdania, że nie istniał żaden inny kraj, w którym „obie płci spotykałyby się na tak zdrowej płaszczyźnie bezpośredniego braterstwa”⁶. Pozostająca pod wpływem brytyjskich wzorców kultura australijska znajdowała oparcie w rosnącej liczbie

³ Manning Clark, *Historia Australii. Narody i cywilizacje*, tłum. Katarzyna Bażyńska-Chojnacka i Piotr Chojnacki, Warszawa–Gdańsk 2004, s. 136-137; Wiesław Olszewski, *Historia Australii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997, s. 171; John Rickard, *Australia. Historia kultury*, tłum. Wojciech Weinert, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994, s. 38-39.

⁴ Robert Hughes, *The Fatal Shore. A History of Transportation of Convicts to Australia, 1787-1868*, London 1987, s. 2.

⁵ Alison Bashford, Stuart MacIntyre (red.), *The Cambridge History of Australia*, vol. 1: *Indigenous and Colonial Australia*, Cambridge 2013, s. 149-169.

⁶ Cyt. za: John Rickard, *Australia. Historia kultury...*, s. 73.

instytucji kulturalno-oświatowych, ale swoją swoistość manifestowała jeszcze dość nieśmiało. Wyraźniej zaznaczała się ona w rozrywkach i sposobie spędzania przez Australijczyków czasu wolnego. Charakterystyczny był dlań kontakt z naturą i fanatyczne wręcz umiłowanie sportu⁷.

W ostatnich dekadach XIX w. kolonie australijskie były przestrzenią, w której w zmieniający się krajobraz rustykalny szybko wkraczała miejska nowoczesność. Od połowy stulecia na kontynencie przybywało linii kolejowych, rozbudowywano sieć telegraficzną, zmieniał się charakter miejskiej zabudowy. W 1879 r. mieszkańcy Melbourne, w 1880 Brisbane, a w 1881 Sydney uzyskali możliwość korzystania z połączeń telefonicznych⁸. Wszędzie mocno zaznaczały się wpływy brytyjskie. Usztywniały one nieco stosunki międzyludzkie, zwłaszcza te panujące pomiędzy Australijczykami a instytucjami władzy kolonialnej. Było to jednak dalekie od modelu panującego w Zjednoczonym Królestwie, gdzie bariery społeczne były głębsze i trudniejsze do przekroczenia. Australijczyków chętnie porównywano z Amerykanami – podobnie jak oni dziećmi kolonialnych peryferii. Australijczycy byli jednak mniej bezwzględni w dążeniu do sukcesu materialnego i bardziej skłonni do kooperacji społecznej⁹. Taki właśnie świat otworzył się jesienią 1879 r. przed hrabią Władysławem Zamoyskim, który po swoich edukacyjnych porażkach we Francji¹⁰ szukał w nim czegoś świeżego i odmiennego.

Obok przyrodniczego i cywilizacyjnego niezwykle interesujący okazał się dla Zamoyskiego także australijski krajobraz społeczny. Składały się nań rozmaite środowiska, a tworzący je ludzie wchodzili z naszym bohaterem w różnego rodzaju interakcje. Postaram się wyodrębnić i kolejno omówić owe kręgi. Oczywiście niektóre z nich zachodziły na siebie, dlatego owo wyodrębnienie będzie nieco sztuczne. Pozwoli to wszakże w uporządkowany sposób przedstawić sieć kontaktów hrabiego Władysława w Australii.

Jeden z ciekawszych kręgów, w jakim zaistniał na antypodach Zamoyski, został w literaturze dobrze opisany, dlatego poświęcę mu jedynie kilka zdań. Mowa tu oczywiście o polskich emigrantach, którzy zadomowili się w Australii. Kontakt

⁷ Alison Bashford, Stuart MacIntyre (red.), *The Cambridge History of Australia*, vol. 1, s. 237-240 i 494-510; Jan Lencznarowicz, *Australia*, Warszawa 2005, s. 32-38; John Rickard, *Australia. Historia kultury...*, s. 79-85.

⁸ Manning Clark, *Historia Australii...*, s. 111-112, 122 i 135-136.

⁹ Phillip Knightley, *Australia. A Biography of a Nation*, London 2001, s. 35-36.

¹⁰ Mam tu na myśli zakończone niepowodzeniem próby podjęcia studiów w École Polytechnique w Paryżu.

z tym środowiskiem był dla Władysława Zamoyskiego oczywisty i nieunikniony. Był on przecież synem jednego z liderów Wielkiej Emigracji, generała Władysława Zamoyskiego, dziedzicem tradycji konserwatywno-liberalnego obozu księcia Adama Jerzego Czartoryskiego. Jasne było to, że jego wizyta w Australii zmobilizuje i przyciągnie doń przebywających tam Polaków. Łącznikiem pomiędzy Zamoyskim i nimi stał się Seweryn Rakowski (1810-1887) – uczestnik powstania listopadowego, emigrant najpierw w Anglii, a od 1853 r. w Australii¹¹. Ożeniony z Angielką i próbujący swoich sił w biznesie Rakowski utrzymywał regularną korespondencję z wieloletnim sekretarzem Władysława Zamoyskiego seniora, mieszkającym w Paryżu Leonardem Niedźwieckim. Przez wiele lat animował też propolską akcję propagandową w Australii. Rakowski nie mógł nie zauważyć i nie próbować zdyskontować pobytu młodego polskiego arystokraty w Melbourne. Zamoyski widywał się z nim dość często, czego dowodem są listy i bilety wizytowe Rakowskiego zachowane w australijskich papierach hrabiego Władysława, a także zapiski w jego dzienniczku¹². Kiedy zmuszony okolicznościami Rakowski porzucił wcześniejsze zajęcie i znalazł się w trudnej sytuacji materialnej, Zamoyski wspomógł go swoimi wpływami w poszukiwaniu nowej pracy¹³.

Dzięki Rakowskiemu Zamoyski nawiązał kontakty z innymi australijskimi Polakami. Szczególnie wzruszające musiały być dlań spotkania z towarzyszami broni ojca. W sierpniu 1880 r. spotkał się w Sale w Wiktorii z funkcjonariuszem tamtejszych sił policyjnych, kapitanem Leopoldem Kabatem (1830-1884). Kabat był weteranem powstania węgierskiego 1848-1849, w którym walczył także generał Władysław Zamoyski. Po spotkaniu z nim Władysław junior wyjątkowo rozpiął się w swoim dzienniku, notując, że w tureckiej wtedy Szumli Kabat odsprzedał jego ojcu konia¹⁴. W listopadzie 1880 r. hrabia Władysław wybrał się wraz z Sewerynem Rakowskim do położonego o sto kilometrów na zachód od Melbourne Daylesford. Tam poznał innego uczestnika węgierskiej Wiosny Ludów, porucznika

¹¹ Lech Paszkowski, *Poles in Australia...*, s. 218-222; tenże, *Rakowski Seweryn Apolinary (1810-1887)*, [w:] *PSB*, t. 30, Wrocław-Warszawa-Kraków 1987, s. 529-530.

¹² Zob. Materiały dot. pobytu W. Zamoyskiego w Australii, rkps BK, sygn. 7704/1, s. 262-271 (korespondencja z S. Rakowskim); Druki, reklamy, zaproszenia i bilety wizytowe z podróży W. Zamoyskiego do Australii, rkps BK, sygn. 7705/1, s. 57 i 58 (wizytówki S. Rakowskiego); Dziennik W. Zamoyskiego z podróży do Australii, rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 576a, 579a i n.

¹³ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 584a; Lech Paszkowski, *Poles in Australia...*, s. 219-220.

¹⁴ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 579a; Lech Paszkowski, *Poles in Australia...*, s. 188-192 i 284.

Aleksandra Ilnickiego. Zamoyski zaangażował się w znalezienie posady dla za-niedbanego i z trudem wiążącego koniec z końcem emigranta. W czasie pobytu w Australii zawarł jeszcze znajomość ze swym rówieśnikiem, Stefanem Juliuszem Czetwertyńskim (1853-1895). Czetwertyński bił się w wojnie rosyjsko-tureckiej 1877-1878 po stronie Turków, po czym wyemigrował na antypody. W 1881 r. Zamoyski odwiedził go kilkakrotnie w Riverview pod Sydney, gdzie mieściło się jezuickie kolegium dla chłopców. Czetwertyński pracował tam jako nauczyciel muzyki, matematyki, francuskiego i rysunku¹⁵.

Wobec emigrantów Zamoyski występował w roli reprezentanta ojczystych elit, propagatora polskiej kultury (Rakowskiemu przywiózł z Paryża zapas książek), a niekiedy zamożnego i wpływowego opiekuna. Polscy weterani Ignęli doń także dlatego, że jego nazwisko przypominało im pełne chwały, młodzieńcze lata walk o niepodległość. Równie oczywistym kręgiem funkcjonowania hrabiego Władysława w Australii było grono osób zaangażowanych w organizację wystaw międzynarodowych w Sydney i Melbourne. Choć obie odwiedziło mniej osób niż poprzednie wystawy światowe w Filadelfii i Paryżu¹⁶, to biorąc pod uwagę szczupłość populacji Nowej Południowej Walii i Wiktorii, były one całkiem udanymi przedsięwzięciami. Stał za tym wysiłek wielu ludzi – komisarzy, kuratorów, wystawców, jurorów – reprezentujących australijskich gospodarzy oraz przybyszy z wielu innych krajów świata.

I w Sydney, i w Melbourne Zamoyski stykał się z nimi na co dzień. Jako członek delegacji francuskiej najczęściej miewał do czynienia ze swoimi przełożonymi, kolegami i współpracownikami, wysłanymi do Australii po to, by zadbali o reklamę francuskich osiągnięć cywilizacyjnych. Już w trakcie rejsu z Europy poznał i zbliżył się do francuskiego komisarza generalnego tamtejszej wystawy, doświadczonego oficera marynarki wojennej i kawalera Legii Honorowej kapitana Adolphe'a François Mathieu (1827-1912). W Melbourne meldował się u komisarza generalnego wystawy, a zarazem tamtejszego konsula Francji Julesa Belcoura. Współpracował z inżynierem Françoisem Fernandem Bourdilem, który odpowiadał za wystrój francuskiego pawilonu, oraz z Paulem Montadonem,

¹⁵ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 2, k. 627a; Lech Paszkowski, *Poles in Australia...*, s. 280-286; por. także Zenon Bosacki, *Władysław Zamoyski...*, s. 13.

¹⁶ Wystawę w Filadelfii obejrzało w 1876 r. przeszło 10 mln osób. Frekwencja na wystawie paryskiej w 1878 r. przekroczyła 16 mln zwiedzających. Wystawa w Sydney (1879) przyciągnęła natomiast blisko 1,2 mln, a w Melbourne (1880-1881) 1,3 mln osób; zob. [anon.], *Exhibition Record*, „The Argus Supplement” (Melbourne), nr 15, 20 V 1881, s. 61.

który na wystawie reprezentował nie tylko rząd francuski, ale też Izbę Gospodarczą (Chambre de Commerce) z Besançon. O kłopotach francuskiej ekspozycji rozmawiał szczerze z Gustavem Adolphem Lixem, który wcześniej sekretarzował francuskim komitetem wystawowym w Londynie, Wiedniu i Filadelfii, natomiast w Australii działał jako agent handlowy wystawców z Francji¹⁷. Problemy te związane były nie tylko z nieporozumieniami wśród francuskich organizatorów, którzy zarzucali sobie wzajemnie brak zaangażowania i lenistwo. Na delegację francuską niechlubny cień rzucił też skandal obyczajowy, o jakim zrobiło się głośno pod koniec lipca 1880 r. Melbourne obiegła wtedy sensacyjna wiadomość, że wysłannik francuskiego ministerstwa nauki, literatury i sztuki A. Louis Soudry (również osobiście znany Zamoyskiemu) został postrzelony w tamtejszej operze przez zazdrosnego męża uwiedzionej przez niego damy¹⁸. Hrabia Władysław poznał też w Melbourne komisarza reprezentującego na wystawie francuską Nową Kaledonię Williama J. Dalý'ego oraz delegata ze Szwajcarii Alexisa Favre-Imbaulta. Jak na Szwajcara przystało Imbault pełnił funkcję wiceprzewodniczącego komisji oceniającej prezentowane na wystawie czasomierze¹⁹. Zdecydowanie najwięcej utrwalonych w dzienniczku Zamoyskiego personaliów stanowią wszakże nazwiska Australijczyków i Brytyjczyków. Nazwiska te wskazują na to, że towarzyską pozycję hrabiego Władysława na antypodach budowała nie tylko przynależność do francuskiej delegacji państwowej czy status zamożnego turysty z Europy. Dzięki osobistym listom polecającym (m.in. od ambasadora Jej Królewskiej Mości w Paryżu Richarda Lyonsa²⁰) oraz wcześniejszym kontaktom rodzinnym Zamoyski nawiązał bliskie stosunki z osobami reprezentującymi prawdziwe szczyty australijskiego establishmentu.

¹⁷ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 576a, 578-579 i 584a; Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 53 (wizytówka P. Montadona); także: [anon.], *The Exhibition*, „The Sydney Mail and New South Wales Advertiser” (Sydney), 26 VII 1879, s. 147; *Melbourne International Exhibition 1880-1881. Official Record*, Melbourne 1882, s. XXVII; Felix Ratte, *Nouvelle Calédonie. Catalogue de Roches, Minéraux et Minerais Recueillis en 1876-1879*, Sydney 1880 (egzemplarz z Bibl. Kórn., sygn. 221604, z odrębną dedykacją Adolphe'a Mathieu dla W. Zamoyskiego).

¹⁸ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 578-578a; także Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 76 (wizytówka A.L. Soudry'ego); por. [anon.], *Murderous Outrage in the Melbourne Opera House*, „Australian Town and Country Journal” (Sydney), 31 VII 1880, s. 26.

¹⁹ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 579; Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 23 (wizytówka A. Imbaulta); por. [anon.], *The Melbourne International Exhibition, 1880. Extract from the Official Report of the Judges on Horology*, „South Australian Weekly Chronicle” (Adelaide), 8 IV 1882, s. 11.

²⁰ Materiały dot. pobytu..., rkps BK, sygn. 7704/1, s. 441.

Na pierwszym miejscu wymienić tu trzeba brytyjskiego gubernatora Nowej Południowej Walii, lorda Augustusa Williama Loftusa (1817-1904). Lord Loftus od lat 30. XIX w. pracował w brytyjskiej dyplomacji. Zanim objął prestiżowe placówki ambasadorskie w Berlinie, a potem w Petersburgu, był sekretarzem za przyjaźnionego z politykami Hôtel Lambert sir Stratforda Canninga (późniejszego lorda Stratforda de Redcliffe). Niewykluczone, że to pamięć generała Zamoyckiego powodowała, że lord i lady Loftus okazywali Władysławowi juniorowi tak wiele względów. Często zapraszali go na bale i przyjęcia w Government House²¹. Zamoyckiego wyróżniał też premier rządu Nowej Południowej Walii, sir Henry Parkes (1815-1896). Hrabia był u niego w domu²², a Parkes zachęcał go do towarzyszenia mu w różnego rodzaju wydarzeniach oficjalnych. W lutym 1880 r. Zamoycki otrzymał zaproszenie do udziału w uroczystości położenia kamienia węgielnego pod budowę nowej latarni morskiej w Sydney, a w sierpniu do udziału w ministerialnej wycieczce w Góry Błękitne. Henry Parkes urodził się w Anglii i do Australii wyemigrował dopiero w 1839 r. W polityce australijskiej był legendą, przez wiele lat walcząc o kolonialny samorząd, a pod koniec życia stając się jednym z promotorów powołania do życia Związku Australijskiego. Co ciekawe, i on w swojej biografii miał pewien łączący go z Polakami epizod. Otóż w latach 30. należał w Anglii do kierowanej przez znanego polityka i polonofila Thomasa Attwooda pro-reformatorskiej Birmingham Political Union. Poświęcił nawet wiersz prześladowanej przez zaborców Polsce²³.

Mniej znaną postacią był młody burmistrz (mayor) Sydney Charles James Roberts (1846-1925), którego czekała w przyszłości krótka kariera poczmistrza generalnego w rządzie Nowej Południowej Walii. W sierpniu 1880 r. zaprosił on Zamoyckiego do ratusza w Sydney na lunch z udziałem gubernatora Loftusa²⁴.

²¹ Dziennik W. Zamoyckiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 2, k. 619; także Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 39 (zaproszenie dla W. Zamoyckiego na dancing w Government House, 6 II 1880); Druki, reklamy..., rkps BK 7705/3, s. 29 (zaproszenie dla W. Zamoyckiego na bal w Government House, 13 IV 1880); [anon.], *Lord Augustus William Loftus (1817-1904)*, [w:] *Australian Dictionary of Biography* [dalej: ADB], Melbourne 1974, t. 5 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 17.07.2024).

²² Dziennik W. Zamoyckiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 578 i 579.

²³ Zob. Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/3, s. 35, 37, 38 (zaproszenia dla W. Zamoyckiego od Henry'ego Parkesa do udziału w wycieczkach rządowych z jego udziałem); por. Allan W. Martin, *Sir Henry Parkes (1815-1896)*, [w:] ADB, Melbourne 1974, t. 5 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 17.07.2024); Manning Clark, *Historia Australii...*, s. 124-126; Jan Lencznarowicz, *Australia...*, s. 47-50.

²⁴ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/3, s. 33 (zaproszenie dla W. Zamoyckiego od mayora

O przybycie na bal w ratuszu w Melbourne poprosił z kolei hrabiego w 1880 r. tamtejszy burmistrz George Meares (1825-1903)²⁵. Zaproszenia obu burmistrzów miały najpewniej grzecznościowy charakter. Nieco ściślejszy i kontynuowany w formie korespondencyjnej kontakt nawiązał Zamoyski z katolickim arcybiskupem Sydney Rogerem Bedą Vaughanem (1834-1883). Vaughan, który osobiście oprowadził Polaka po, nieukończonyj jeszcze, imponującej katedrze Matki Boskiej w Sydney, był wykształconym w Anglii i Włoszech benedyktynem, intelektualistą i miłośnikiem myśli świętego Tomasza. W Australii przebywał od 1873 r. Zaan- gażowany w wiele przedsięwzięć duszpasterskich zmarł przedwcześnie w wieku 49 lat²⁶. Z ciekawszych przedstawicieli duchowieństwa katolickiego Zamoyski poznał jeszcze biskupa Alphonse'a Fraysse'a (1842-1905), który od 1880 r. pełnił funkcję wikariusza apostolskiego dla Nowej Kaledonii, a podczas pobytu w Queens- landzie księdza Juliana Tenisona-Woodsa (1832-1889). Ten drugi, powszechnie znany jako ojciec Woods, był oddanym misjonarzem, nauczycielem i propagato- rem abstynencji. Miał też w dorobku wiele naukowych publikacji z zakresu botaniki i geologii, a jako uczonego opowiadał się za teorią ewolucyjnego kreacjonizmu²⁷.

Lord Loftus, sir Henry Parkes i arcybiskup Vaughan należeli do prawdziwych liderów politycznego i duchowego życia XIX-wiecznej Australii. Spotkania z ni- mi, nawet jeśli po części dyktowane były względami kurtuazji, z pewnością mia- ły dla hrabiego Władysława istotny walor edukacyjny. Bywały też wstępem do dalszych poszukiwań cywilizacyjnych wzorców dla Polski, swoistego moderni- zacyjnego *know-how*, z którym Zamoyski zamierzał wrócić do Europy. Pozna- wał i chłonał je na nieco niższych szczeblach drabiny społecznej, wśród osób dysponujących ekspercką wiedzą z różnych dziedzin. I tu okazją do nawiązania kontaktu stawały się często wystawy. W Sydney hrabia Władysław widywał się

Sydney na lunch w Town Hall 21 VIII 1880); por. [anon.], *Obituary Mr C.J. Roberts*, „The Land” (Sydney), 21 VIII 1925, s. 11.

²⁵ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/3, s. 39 (zaproszenie dla W. Zamoyskiego od mayora Melbourne na bal w Town Hall 23 IX 1880); por. [anon.], *Death of Mr. George Meares*, „The Argus” (Melbourne), 9 XII 1903, s. 9.

²⁶ Materiały dot. pobytu..., rkps BK, sygn. 7704/1, s. 333-334 i 335 (listy abpa Rogera Vaughana do W. Zamoyskiego, Sydney 25 XII 1879 i Sydney 21 II 1880); por. A.E. Cahill, *Roger William Bede Vaughan (1834-1883)*, [w:] ADB, Melbourne 1976, t. 6 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 17.07.2024).

²⁷ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 2, k. 599 i 619; por. Dietrich H. Borhardt, *Julian Edmund Tenison-Woods (1832-1889)*, [w:] ADB, Melbourne 1976, t. 6 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 31.10.2024); [anon.], *Catholic*, „The Freeman’s Journal” (Sydney), 17 VII 1880, s. 14.

z komisarzem wykonawczym tamtejszej wystawy Patrickiem Alfredem Jenningsem (1831-1897). Jennings, odznaczony papieskim orderem Piusa IX i uszlachcony później przez królową Wiktorię, w pięć lat po wyjeździe Zamoyskiego z Australii został pierwszym katolikiem sprawującym urząd premiera Nowej Południowej Walii²⁸. Miał on bogate doświadczenia zawodowe w biznesie, a także w samorządzie kolonialnym. Zamoyski nawiązał też bliskie kontakty z przewodniczącym komitetu wykonawczego wystawy w Melbourne Williamem Johnem Clarkiem (1831-1897). Clarke był właścicielem olbrzymich majątków ziemskich w Wiktorii i na Tasmanii oraz jednym z najbogatszych Australijczyków tamtej doby. Słynął jako filantrop, prezesował lokalnym stowarzyszeniom sportowym (m.in. Victorian Football Association i Melbourne Cricket Club) i własnym sumptem utrzymywał ochotniczą baterię artylerii konnej. To właśnie on ułatwiał Zamoyskiemu zwiedzanie kopalni i terenów rolniczych w Australii i na Tasmanii²⁹. Wgląd w świat australijskiej finansjery i handlu zawdzięczał hrabia ponadto Jamesowi Blackwoodowi (1820-1881) oraz jego synowi i dziedzicowi Arthurowi (1850-1905). Mieszkający w Toorak James był współzałożycielem świetnie prosperującej firmy Dalgety, Blackwood and Co., która zajmowała się transakcyjną i kredytową obsługą australijskich producentów rolnych³⁰. Dzięki pracy przy francuskiej ekspozycji w Sydney Zamoyski poznał też członka tamtejszego komitetu organizacyjnego wystawy i zarazem sędziego pokoju Johna Algera. To on załatwił hrabiemu imienną wejściówkę na Giełdę w Sydney, wystawioną w 1880 r.³¹ Z australijskim wymiarem sprawiedliwości związany był również Frederick Charles Standish (1824-1883), którego Zamoyski odwiedził latem 1880 r. Standish kończył

²⁸ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 597a; także Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 33 (wizytówka P. Jenningsa); Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/3, s. 34 (zaproszenie dla W. Zamoyskiego na spotkanie z Patrickiem Jenningsem w dn. 13 II 1880); A.E. Cahill, *Sir Patrick Alfred Jennings (1831-1897)*, [w:] ADB, Melbourne 1972, t. 4 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 17.07.2024).

²⁹ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/2, s. 4 (zaproszenie dla W. Zamoyskiego na dancing w Sunbury 5 VIII 1880, wystosowane przez pana i panią Clarke); Sylvia Morrissey, *Sir William John Clarke (1831-1897)*, [w:] ADB, Melbourne 1969, t. 3 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 17.07.2024).

³⁰ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 577; Ronald M. Hartwell, *James Blackwood (1820-1881)*, [w:] ADB, Melbourne 1969, t. 3 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 24.09.2024).

³¹ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 594; także Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 123 (Sydney Exchange Visitor's Card na nazwisko W. Zamoyskiego; 13 IV 1880); o Johnie Algerze – *Official Awards Sydney International Exhibition 1879*, Sydney 1879, s. V; *Melbourne International Exhibition 1880-1881. Official Record...*, s. XXV.

wtedy ponad dwudziestoletnią służbę na stanowisku głównego komisarza policji Wiktorii³².

Tak bliskie stosunki z australijskimi potentatami otwierały przed Zamoyskim drzwi rozmaitych instytucji, które stanowiły dlań źródło bezcennych informacji i modeli działania. Już w sierpniu 1879 r. premier Henry Parkes zaopatrzył hrabiego Władysława w dokument, w którym zalecał podległym mu placówkom publicznym Nowej Południowej Walii udzielenie okazicielowi wszelkiej pomocy w zapoznawaniu się z ich funkcjonowaniem³³. Dotyczyło to m.in. Uniwersytetu, Ogrodu Botanicznego, Muzeum, Mennicy Rządowej, Poczty Głównej, Drukarni Rządowej, przytułku dla inwalidów i szpitala dla chorych psychicznie w Sydney. Zamoyski nawiązał kontakt z podsekretarzem stanu w Departamencie Oświaty rządu Nowej Południowej Walii, zasłużonym organizatorem australijskiego szkolnictwa Williamem Wilkinsem (1827-1892). On także wystawił Polakowi upoważnienie do zwiedzenia „każdej szkoły znajdującej się pod jego kontrolą”³⁴. Z dokumentów przechowywanych w Kórniku wynika, że w początkach 1880 r. Zamoyski odwiedził sekretarza do spraw robót publicznych Nowej Południowej Walii Johna Lackeya (1830-1903). Lackey, syn skazańca zesłanego do Australii w 1826 r., udzielił mu informacji o stanie i perspektywach rozwoju sieci kolejowej w kolonii. Wiadomości te uzupełnił w dostarczonym później Zamoyskiemu memoriale podwładny sekretarza, ówczesny komisarz do spraw kolei Charles Augustus Goodchap (1837-1896)³⁵.

Swoich obserwacji, studiów i wywiadów Zamoyski nie ograniczał do ludzi władzy i pieniądza. Zależało mu też na spotkaniach z luminarzami nauki i kultury. Jednym z jego konsultantów został Edward Pierson Ramsay (1842-1916). Z zamiłowania i wykształcenia zoolog, przez dwadzieścia lat (1874-1894) był on kuratorem Muzeum Australijskiego w Sydney. 19 kwietnia 1880 r. pisał do

³² Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 576-577; John S. Legge, *Frederick Charles Standish (1824-1883)*, [w:] ADB, Melbourne 1976, t. 6 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 23.09.2024).

³³ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/3, s. 3-4 (memorandum Henry'ego Parkesa, Sydney 9 VIII 1879).

³⁴ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/3, s. 6 (William Wilkins do W. Zamoyskiego, Sydney 28 V 1880); por. Clifford Turney, *William Wilkins (1827-1892)*, [w:] ADB, Melbourne 1976, t. 6 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 18.07.2024).

³⁵ Materiały dot. pobytu..., rkps BK, sygn. 7704/1, s. 380-381 (Charles .A. Goodchap do W. Zamoyskiego, Sydney 17 II 1880); także Martha Rutledge, *Sir John Lackey (1830-1903)*, [w:] ADB, Melbourne 1974, t. 5 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 18.07.2024); J.H. Forsyth, *Charles Augustus Goodchap (1837-1896)*, [w:] ADB, Melbourne 1972, t. 4 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 18.07.2024).

Zamoyskiego, że w następną środę chce przeprowadzić w muzeum pewne eksperymenty „z ukąszeniami węży i możliwymi antidotami”, na które serdecznie hrabiego zaprasza³⁶. W czasie pobytu w Brisbane hrabia Władysław zaprzyjaźnił się z Denisem O’Donovanem (1836-1911) – urodzonym w Irlandii, a wykształconym we Włoszech i Francji humanistą. W 1874 r. został on głównym bibliotekarzem Queensland Parliament Library i tam właśnie poznał go Zamoyski. Panowie musieli przypaść sobie do gustu, bo jeszcze kilka lat po powrocie hrabiego do Europy utrzymywali korespondencyjny kontakt. W lutym 1884 r. O’Donovan dziękował mu za przesłaną do Brisbane pracę o katolicyzmie w Polsce i twierdził, że to, przez co przechodzą polscy katolicy, bardzo przypomina mu losy ojczyzny Irlandii. Wspominał też rozmowy z Zamoyskim i przekazywał serdeczne pozdrowienia od żony³⁷. Owocna była również znajomość z kartografem i malarzem Jamesem A.C. Willisem (1834-1898). W listopadzie 1879 r. pisał on do hrabiego z Sydney, że Branch Survey Office udostępni mu geologiczne i rolnicze mapy kolonii, o które Zamoyski poprosił³⁸. Niewykluczone, że z Willisem hrabia Władysław zetknął się po raz pierwszy na wystawie w Sydney, bo Australijczyk wystawiał na niej swoje obrazy.

W październiku 1879 r. do rąk Zamoyskiego trafiło zaproszenie na posiedzenie Royal Society of New South Wales, które skierował doń znany profesor geologii uniwersytetu w Sydney Archibald Liversidge (1846-1927)³⁹. W australijskich papierach hrabiego znaleźć też można zaproszenie na konferencję poświęconą edukacji technicznej, którą organizowano jesienią 1879 r. w Sydney’s Mechanics School of Arts⁴⁰. W trakcie wielomiesięcznego pobytu w Australii Zamoyski nie

³⁶ Materiały dot. pobytu..., rkps BK, sygn. 7704/1, s. 279 (E.P. Ramsay do W. Zamoyskiego, Sydney 19 IV 1880); por. Alexander H. Chisholm, *Edward Pierson Ramsay (1842-1916)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1976, t. 6 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 18.07.2024).

³⁷ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 598-599; Materiały dot. pobytu..., rkps BK, sygn. 7704/1, s. 245-246 (D. O’Donovan do W. Zamoyskiego, Brisbane 7 II 1884); por. Herbert J. Gibbney, *Denis O’Donovan (1836-1911)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1974, t. 5 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 18.07.2024).

³⁸ Zob. Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/2, s. 12 (J.A.C. Willis do W. Zamoyskiego, Sydney 14 XI 1879); por. [anon.], *James A.C. Willis, b. c. 1834*, Design&Art Australia Online, www.daaao.org.au/bio/james-a-c-willis/biography (dostęp 18.07.2024).

³⁹ Zob. Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/3, s. 57 (zaproszenie dla W. Zamoyskiego na posiedzenie Royal Society of NSW w Great Hall na uniwersytecie w Sydney, 22 X 1879); por. David P. Mellor, *Archibald Liversidge (1846-1927)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1974, t. 5 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 18.07.2024).

⁴⁰ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 116.

stronił jednak od zapoznawania się z pulsem społecznego życia kolonii w nieco mniej formalnych okolicznościach. Przyglądał się procesom politycznym, brał udział w rozrywkach, organizował sobie życie codzienne. Można przypuszczać, że i w tym korzystał z pomocy swoich wpływowych gospodarzy, choć kierował się też własną ciekawością i preferencjami. W lipcu 1880 r. obserwował na przykład wybory do zgromadzenia ustawodawczego Wiktorii, o czym świadczy zachowany przezeń rodzaj wizytówki wyborczej, którą ubiegający się o mandat były burmistrz Melbourne Alexander Kennedy Smith (1824-1881) oraz australijski finansista pochodzenia żydowskiego Ephraim Laman Zox (1837-1899) polecali się pamięci wyborców⁴¹. Za godne uwagi uznawał hrabia Władysław zaproszenia zarówno na wykonanie *Pasji* Bacha na uniwersytecie w Sydney w kwietniu 1880 r., jak i na czysto rozrywkowy koncert Carandini Operatic Ballad Company w Sydney. Organizatorzy tego drugiego wydarzenia kompilację arii operowych oraz angielskich, irlandzkich i szkockich pieśni reklamowali wykrzyknikami: „Wybuchy śmiechu!”, „Grzmoty oklasków!”, „Zachwycona publiczność!”⁴² Możliwe, że Zamoyski skorzystał też z zaproszenia na pokazy angielskiego popularyzatora nauki i showmana Johna Henry’ego Peppera (1821-1900), który zawitał do Sydney jesienią 1879 r. W znajdującym się w papierach hrabiego ogłoszeniu zapowiadano, że 4 października 1879 r. „profesor” Pepper przedstawi w School of Arts wyjaśnienia dotyczące teorii Darwina, wykład o torpedach, zagadkowe przekształcanie pomarańczy w marmoladę, a „zwykłego mężczyzny w piękną kobietę”⁴³. Po tej lawinie wrażeń hrabia mógł ochłonąć, odwiedzając Association Cricket Ground w Sydney, gdzie w listopadzie 1879 r. rozgrywano kilkudniowy, „międzykolonialny mecz krykieta” pomiędzy drużynami Wiktorii i Nowej Południowej Walii. Zamoyskiego zaprosił tam honorowy sekretarz Albert Cricket Club w Sydney J.M. Gibson⁴⁴.

To, że wszystkie wymienione wyżej kontakty, spotkania i wydarzenia pozostały trwałe ślady w australijskiej spuściźnie Władysława Zamoyskiego, świadczy o tym, że w ten czy inny sposób wpisywały się one w edukacyjny plan, z jakim przyjechał on do Australii. Dowodzą one również tego, że Zamoyski nie leczył na

⁴¹ Zob. Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 74; por. Jill Eastwood, *Alexander Kennedy Smith (1824-1881)*, [w:] ADB, Melbourne 1976, t. 6 (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 18.07.2024); Lionel E. Fredman, *Ephraim Laman Zox (1837-1899)*, [w:] ADB, Melbourne 1976, t. 6, (wersja online: adb.anu.edu.au; dostęp 18.07.2024).

⁴² Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 133 (wejściówka na *Pasję* Bacha); Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/2, s. 188 (ulotka reklamująca koncert Carandini Operatic Ballad Company).

⁴³ Tamże, s. 277.

⁴⁴ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 122.

antypodach spleenu, ale z przekonaniem realizował pewną misję. Jako człowiek z krwi i kości musiał wszakże zorganizować sobie również materialno-bytowe zaplecze pobytu na antypodach. Mówi się czasem, że w obcym kraju przybysz z zewnątrz przestaje być turystą dopiero wtedy, kiedy okoliczności zmuszą go do skorzystania z usług lokalnego fryzjera. Władysław Zamoyski poznał australijskich fryzjerów, a także wielu innych tamtejszych usługodawców.

Jako samotny mężczyzna w codziennym funkcjonowaniu oparł się w części na anglosaskiej instytucji klubów. Te ekskluzywne instytucje oferowały swoim (stałym lub czasowym) członkom możliwość żywienia się, spędzania czasu wolnego, niekiedy także zakwaterowania. Ponieważ należeli do nich zwykle przedstawiciele lokalnych elit, stwarzało to dodatkowe okazje do nawiązywania kontaktów i ciekawych rozmów. W sierpniu 1879 r. Zamoyski został na sześć miesięcy honorowym członkiem mieszczącego się przy Bligh Street w Sydney Union Club, o czym poinformował go listownie sekretarz klubu C.E. Riddell⁴⁵. W stolicy Wiktorii hrabia Władysław przyjął w 1880 r. honorowe członkostwo tamtejszego Melbourne Club przy Collins Street, co po miesięcznym okresie darmowego korzystania z klubowej oferty wiązało się z opłatą jednej gwinei miesięcznie⁴⁶. W Brisbane Zamoyski odwiedził natomiast Queensland Club przy Mary Street i znalazł go „przyjemnym i dość wygodnym”⁴⁷. Hrabia interesował się także tańszymi możliwościami zakwaterowania na dłuższy okres. W Sydney jego uwagę przyciągnął prywatny pensjonat pani Laycock, położony w dzielnicy Darlinghurst. Czuł się w nim na tyle dobrze, że kiedy po powrocie z jednej z wycieczek zastał wszystkie pokoje zajęte przez gości, zgodził się na nocleg „na sofie w Sali jadalnej”⁴⁸. Chętnie podróżując koleją, Zamoyski korzystał też z usług znanej firmy Hawkes and Company, wynajmującej w Sydney konie i powozy. W grudniu 1879 r. uregulował w niej rachunek opiewający na 4 funty za tygodniowy wynajem małego powozu z zaprzęgiem⁴⁹.

Był chyba wtedy hrabia nikotynistą, bo w zbiorach kórnickich zachowały się liczne opakowania po wyrobach tytoniowych, kupowanych głównie u S. Coopera i C. Benta przy George Street w Sydney. Na chwile słodkich przyjemności pozwalał

⁴⁵ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/2, s. 200 (C.E. Riddell do W. Zamoyskiego, Sydney 13 VIII 1879).

⁴⁶ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/2, s. 8 (sekretarz Melbourne Club [C.R. Sauerbrey?] do W. Zamoyskiego, Melbourne 18 IX 1880).

⁴⁷ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 598.

⁴⁸ Tamże, k. 597a; por. Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 35 (wizytówka reklamowa: Mrs Laycock, Private Boarding Establishment, 19 Elizabeth Terrace, Upper William Street North).

⁴⁹ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 288 (rachunek z Hawkes and Co.); także Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/2, s. 187 (reklama z wykazem usług firmy Hawkes and Co.).

sobie, sięgając po ciasteczka z tamtejszej John Hardie's Steam Biscuit Factory⁵⁰. W Melbourne Zamoyski odwiedzał reklamujący się jako „amerykański” zakład fryzjerski Pecka przy 102 Russell Street i zaglądał do salonu krawieckiego J.A. Cantora przy 100 Elizabeth Street⁵¹. Od Cantora niedaleko miał do interesującego go, z uwagi na własne zamierzenia, sklepu i pracowni naturalisty Josepha Gaskella przy 118 Elizabeth Street. Gaskell oferował wypchane okazy australijskiej fauny, a oprócz tego sieci, szpilki, sztuczne oczy oraz inne utensylia do preparowania schwytych owadów i zwierząt⁵². Być może hrabia Władysław uczynił z tej znajomości praktyczny użytek, kiedy w marcu 1881 r. odezwał się doń bliżej nieznanym Charles Parker. W krótkim liściku informował on, że ma żywą iguanę (długą na trzy i pół stopy) i pytał, czy hrabiemu do czegoś się ona przyda?⁵³

Parker należał zapewne do licznego grona poznanych przez hrabiego Władysława „zwykłych” Australijczyków. W jego dzienniczku odnaleźć można ślady spotkań z wieloma bliżej nieznanymi właścicielami ziemskimi, przedsiębiorcami, farmerami, nauczycielami, lekarzami, prawnikami, oficerami, podróżnikami... Zamoyski nie zawsze notował sobie nawet ich nazwiska. W czwartek, 23 grudnia 1880 r., wracając dylizanssem z Brisbane do Sydney, zapisywał w kąciku: „Start 5 o'clock – coach full again – nauczycielka z dziewczynką – brzuch bardzo źle cały dzień – dziecko na kolanach cały dzień”⁵⁴. Wizytówkę H.B. Roydsa opatrzył olówkową notką: „Poznałem u Gray, podróżował po Queensland, Anglik (Oxford) – był w Paryżu 69 i 75 – bardzo grzeczny. Prosiłem do domu”⁵⁵. Ale i o tym spotkaniu trudno powiedzieć coś więcej.

Australijskie znajomości Zamoyskiego wpisywały się w kilka różnych, częściowo przenikających się kręgów. W każdym z tych kręgów dokonywał się jakiś transfer wiedzy, umiejętności, emocji (mam tu na myśli zwłaszcza krąg polskiej emigracji) – do których hrabia Władysław miał w przyszłości powracać i w jakiś sposób z nich korzystać. Niemalżej satysfakcji dostarczało mu zapewne obcowanie z przedstawicielami australijskich elit, lecz intrygujący, zaskakujący, a niekiedy

⁵⁰ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/2, s. 179, 180, 181, 182, 280 i 281 (opakowania po wyrobach tytoniowych od C. Benta; nie można jednak wykluczyć, że Zamoyskiemu pakowano w nie coś innego); tamże, s. 196 i 278 (opakowania po wyrobach John Hardie's Steam Biscuit Factory).

⁵¹ Zob. Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/2, s. 122 (reklama salonu Pecka) i 43 (reklama salonu Cantora).

⁵² Tamże, s. 41 (wizytówka reklamowa J. Gaskella).

⁵³ Materiały dot. pobytu..., rkps BK, sygn. 7704/1, s. 254 (C. Parker do W. Zamoyskiego, [b.m.] 3 III 1881).

⁵⁴ Dziennik W. Zamoyskiego..., rkps BK, sygn. 7704/2, kajet 1, k. 600.

⁵⁵ Druki, reklamy..., rkps BK, sygn. 7705/1, s. 67.

zabawny był dlań także krąg zwykłych Australijczyków, z którymi kontaktów bynajmniej nie unikał. Można chyba powiedzieć, że Władysław Zamoyski dobrze poznał Australię. Pamiętajmy jednak, że jego pozycja społeczna czyniła zeń obserwatora uprzywilejowanego. Uprzywilejowanego, to znaczy takiego, któremu na niczym nie zbywało i który znalazł się w głównym nurcie tamtejszego życia społecznego. Taki punkt widzenia pozwala zobaczyć wiele, choć nie wszystko. I dlatego hrabiowskie doświadczenie Australii było mimo wszystko doświadczeniem selektywnym.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne – PAN Biblioteka Kórnicka

BK 7704/1 – Materiały dot. pobytu W. Zamoyskiego w Australii.

BK 7704/2 – Dziennik W. Zamoyskiego z okresu podróży do Australii.

BK 7705/1, 2, 3 – Druki, reklamy, zaproszenia i bilety wizytowe z podróży W. Zamoyskiego do Australii.

Źródła drukowane

[Anon.], *Catholic*, „The Freeman’s Journal” (Sydney), 17 VII 1880, s. 14.

[Anon.], *Death of Mr. George Meares*, „The Argus” (Melbourne), 9 XII 1903, s. 9.

[Anon.], *Exhibition Record*, „The Argus Supplement” (Melbourne), nr 15, 20 V 1881, s. 61.

[Anon.], *Obituary Mr C.J. Roberts*, „The Land” (Sydney), 21 VIII 1925, s. 11.

[Anon.], *Murderous Outrage in the Melbourne Opera House*, „Australian Town and Country Journal” (Sydney), 31 VII 1880, s. 26.

[Anon.], *The Exhibition*, „The Sydney Mail and New South Wales Advertiser” (Sydney), 26 VII 1879, s. 147.

[Anon.], *The Melbourne International Exhibition, 1880. Extract from the Official Report of the Judges on Horology*, „South Australian Weekly Chronicle” (Adelaide), 8 IV 1882, s. 11.

Melbourne International Exhibition 1880-1881. Official Record, Melbourne 1882.

Official Awards Sydney International Exhibition 1879, Sydney 1879.

Ratte Felix, *Nouvelle Calédonie. Catalogue de Roches, Minéraux et Minerais Recueillis en 1876-1879*, Sydney 1880 (egzemplarz z Bibl. Kórń., sygn. 221604, z odręcną dedykacją A. Mathieu dla W. Zamoyskiego).

Artykuły i opracowania

[Anon.], *James A.C. Willis, b. c. 1834*, Design&Art Australia Online, www.daa0.org.au/bio/james-a-c-willis/biography.

[Anon.], *Lord Augustus William Loftus (1817-1904)*, [w:] *Australian Dictionary of Biography [ADB]*, Melbourne 1974, t. 5 (wersja online: adb.anu.edu.au).

- Adamczyk Kazimierz, *Działalność społeczno-kulturalna Władysława Zamoyskiego (1853-1924)*, Bydgoszcz 2001, pr. doktorska w zbiorach Biblioteki Kórnickiej, sygn. BK 14440.
- Bashford Alison, MacIntyre Stuart (red.), *The Cambridge History of Australia*, vol 1: *Indigenous and Colonial Australia*, Cambridge 2013.
- Borchardt Dietrich H., *Julian Edmund Tenison-Woods (1832-1889)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1976, t. 6 (adb.anu.edu.au).
- Bosacki Zenon, *Władysław Zamoyski. Fundator Kórnika i Zakopanego*, Poznań 1986.
- Cahill A.E., *Roger William Bede Vaughan (1834-1883)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1976, t. 6 (adb.anu.edu.au).
- Cahill A.E., *Sir Patrick Alfred Jennings (1831-1897)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1972, t. 4 (adb.anu.edu.au).
- Chisholm Alexander H., *Edward Pierson Ramsay (1842-1916)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1976, t. 6 (adb.anu.edu.au).
- Clark Manning, *Historia Australii. Narody i cywilizacje*, tłum. K. Bążyńska-Chojnacka i P. Chojnacki, Warszawa–Gdańsk 2004.
- Eastwood Jill, *Alexander Kennedy Smith (1824-1881)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1976, t. 6 (adb.anu.edu.au).
- Forsyth J.H., *Charles Augustus Goodchap (1837-1896)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1972, t. 4 (adb.anu.edu.au).
- Fredman Lionel E., *Ephraim Laman Zox (1837-1899)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1976, t. 6 (adb.anu.edu.au).
- Gibbney Herbert J., *Denis O'Donovan (1836-1911)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1974, t. 5 (adb.anu.edu.au).
- Hartwell Ronald M., *James Blackwood (1820-1881)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1969, t. 3 (adb.anu.edu.au).
- Hughes Robert, *The Fatal Shore. A History of Transportation of Convicts to Australia, 1787-1868*, London 1987.
- Knightley Phillip, *Australia. A Biography of a Nation*, London 2001.
- Legge John S., *Frederick Charles Standish (1824-1883)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1976, t. 6 (adb.anu.edu.au).
- Lencznarowicz Jan, *Australia*, Warszawa 2005.
- Łysakowska-Trzoss Agata, *Kierunek: Australia! Władysława Zamoyskiego podróż na kraniec świata*, Historia: Poszukaj, www.historiaposzukaj.pl/wiedza/osoby/1610_osoba_wladyslaw_zamoyski.html.
- Martin Allan W., *Sir Henry Parkes (1815-1896)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1974, t. 5 (adb.anu.edu.au).
- Mellor David P., *Archibald Liversidge (1846-1927)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1974, t. 5 (adb.anu.edu.au).
- Molik Witold, *O potrzebie naukowej biografii Władysława Zamoyskiego (1853-1854)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2023, z. 40, s. 9-34.
- Morrissey Sylvia, *Sir William John Clarke (1831-1897)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1969, t. 3 (adb.anu.edu.au).
- Olszewski Wiesław, *Historia Australii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997.
- Paszkowski Lech, *Poles in Australia and Oceania 1790-1940*, Sydney 1987.
- Paszkowski Lech, *Rakowski Seweryn Apolinary (1810-1887)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 30, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 529-530.
- Rickard John, *Australia. Historia kultury*, tłum. Wojciech Weinert, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994.
- Roszkowski Jerzy M., *Życie Władysława hr. Zamoyskiego jako służba dla sprawy publicznej*, [w:] J.M. Roszkowski (red.), *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, „Zeszyty Tatrzzańskie” 2015, nr 5, s. 36-38.
- RuthledgeMartha, *Sir John Lackey (1830-1903)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1974, t. 5 (adb.anu.edu.au).
- Turney Clifford, *William Wilkins (1827-1892)*, [w:] *ADB*, Melbourne 1976, t. 6 (adb.anu.edu.au).